

พระพุทธรัศมี วัดโพธิสมภรณ์ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี : วิเคราะห์รูปแบบและกำหนดอายุ

Phra Phuttha Rassami Wat Phothi Sombhorn, Udon Thani : Style Analysis and Dating

Received 11 December 2024
Revised 29 September 2025
Accepted 30 September 2025

พงษ์ศักดิ์ อัครวัฒนากุล¹

บทคัดย่อ

“พระพุทธรัศมี” พระพุทธรูปสำริดปางมารวิชัยประดิษฐานในอุโบสถวัดโพธิสมภรณ์ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี ตามประวัติกล่าวว่าพระธิดาแห่งกษัตริย์ล้านช้างสร้างถวายเป็นพุทธรูปบูชาแก่วัดในเมืองหนองคาย ในปีพ.ศ. 2460 วัดโพธิสมภรณ์ได้อัญเชิญพระพุทธรัศมีจากเมืองหนองคายมาประดิษฐานเป็นพระประธานในอุโบสถ ต่อมาเจ้าคุณธรรมเจดีย์ถวายนามพระพุทธรูปว่า พุทธรัศมี พระพุทธรัศมีปรากฏจารึกที่ฐานระบूपี จ.ศ.1065 ซึ่งตรงกับปี พ.ศ. 2246 และแสดงพุทธลักษณะแบบศิลปะล้านช้าง บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์รูปแบบศิลปกรรมและกำหนดอายุด้วยวิธีวิจัยประวัติศาสตร์ศิลปะ เพื่อหาคำตอบว่าพระพุทธรัศมีวัดโพธิสมภรณ์แสดงพุทธลักษณะศิลปะล้านช้าง สกุลช่างเวียงจันทน์แท้จริงหรือไม่

พุทธลักษณะสำคัญของพุทธรูปศิลปะล้านช้างที่มีอายุในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 - 23 คือ พระพักตร์ป้อม พระหูเหลี่ยมเล็กน้อย พระรัศมีเป็นเปลวขนาดใหญ่ประดับอัญมณี พระเกศาเม็ดเล็ก พระเนตรเปิดหรือลงต่ำ พระขนงโก่งเป็นสันยกขึ้นมาเป็นเส้นคู่ ปลายพระนาสิกตัดตรง พระโอษฐ์บานริมพระโอษฐ์บนเป็นร่องเล็กน้อย พระวรกายค่อนข้างอวบอ้วน พระอุระแบน ครองจีวรห่มเฉียงเห็นเม็ดพระศันทั้ง 2 ข้าง นิ้วพระหัตถ์ใหญ่ ปลายนิ้วพระหัตถ์ทั้ง 4 ยาวเสมอกัน พระสังฆาฏิยาวจรดพระนาภี ซึ่งพระพุทธรูปกลุ่มนี้มีประวัติการสร้างเกี่ยวข้องกับกษัตริย์หรือราชวงศ์ล้านช้างในช่วงพุทธศตวรรษที่ 23 ที่ปรากฏจำนวนมากในเวียงจันทน์ สปป.ลาว ตัวอย่างพระพุทธรูปสำคัญ เช่น พระเจ้าองค์ดื้อ วัดองค์ดื้อมะหาวิหาน วัดอินแปง เวียงจันทน์ สปป.ลาว การสร้างพระพุทธรูปสำริดระยะหลังนิยมประดับอัญมณีนบนพระรัศมีของพระพุทธรูป ตัวอย่างเช่น พระรัศมีพระพุทธรูปหลวงพ่พระใสที่วัดโพธิ์ชัย อำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย

ผลการศึกษาพบว่า พระพุทธรัศมี วัดโพธิสมภรณ์ แสดงพุทธลักษณะสำคัญของศิลปะล้านช้าง คือ พระรัศมีเป็นเปลวขนาดใหญ่ประดับอัญมณี เพชรพลอยแก้วสีต่าง ๆ พระขนงโก่งเป็นสันยกขึ้นมาเป็นเส้นคู่ ปลายพระนาสิกตัดตรง พระโอษฐ์บาน ริมพระโอษฐ์บนเป็นร่องเล็กน้อย ปลายนิ้วพระหัตถ์ทั้ง 4 ยาวเสมอกัน พระวรกายบางพระอุระแบน พระสังฆาฏิเป็นแผ่นแบนยาวถึงพระนาภี ซึ่งกำหนดอายุไว้ที่ต้นพุทธศตวรรษที่ 23 สอดรับการจารึกปรากฏที่ฐานพระพุทธรัศมีปี พ.ศ. 2246 ดังนั้น พระพุทธรัศมีในอุโบสถวัดโพธิสมภรณ์ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี จึงเป็นพระพุทธรูปศิลปะล้านช้าง สกุลช่างเวียงจันทน์ และเป็นพระพุทธรูปสำคัญและมีคุณค่าทางศิลปกรรมของชาวจังหวัดอุดรธานีจวบจนปัจจุบันพระพุทธรูปโบราณสืบไป

¹ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรธานี

คำสำคัญ: พระพุทธรัศมี, วัดโพธิ์สมภรณ์, อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

Abstract

“Phra Phuttha Rassami” is bronze Buddha statue in the Mara-Vijaya position at Wat Phothi Sombhorn, Udon Thani. According to history, the daughter of the King of Lan Xang built it as an offering to a temple in Nong Khai. In year 2460 B.E. Wat Phothi Sombhorn invited Phra Phuttha Rasami from Nong Khai to be enshrined as the principal Buddha image in the ordination hall. Later, Chao Khun Thamma Chedi gave the name of the Buddha status as Phutta Rassami. Phra Phutta Rassami has an inscription at the base indicating the year C.S.1065, which corresponds to the year 2246 B.E. and shows the Lan Xang art style.

This article aims to analyze the artistic form of Phra Puttha Rassami and determine its age using art historical research methods to find an answer of whether Phra Phuttha Rassami of Wat Phothi Sombhorn truly reflects the characteristics of Lan Xang art, Vientiane school.

The important characteristics of the Buddha statues of Lan Xang art during the 22nd -23rd Buddhist century are oval-shaped face with a slightly sharp chin, the lotus flower halo decorated with pearls on the top of the Buddha, spiral curls of hair, the eyes were open and narrowed, eyebrows were arched and raised in double lines, The tip of the nose is straight, the lips are thin, the upper lip has a slight groove, the body is rather plump body and flat chest, wearing a robe that is wrapped diagonally, showing both nipples, big fingers, tips of all four fingers are of equal length, the sangkhati is long and reaches the navel. This group of Buddha statues has a history of creation related to the Lan Xang Kings or dynasty during the 23rd Buddhist century which are found in large numbers in Vientiane, Lao PDR. Examples of important Buddha images include Phra Chao Ong Tue, Wat Ong Tue Maha Vihan, Wat Inpeng, Vientiane, Lao PDR. In the later period of bronze Buddha statues, it was popular to decorate the Buddha's halo with gems, for example, the halo of Luang Pho Phra Sai at Wat Pho Chai, Mueang District, Nong Khai Province.

The study results found that the Phra Phuttha Rassami of Wat Phothi Sombhorn displays important Buddhist characteristics of Lan Xang art which are the halo is a large flame decorated with gems, diamonds, and glass of various colors. The eyebrows are arched and raised in double lines. The tip of the nose is straight, the lips are thin, and the upper lip has a slight groove, tips of all four fingers are of equal length, the body is rather

plump body and flat chest, the sangkhati is long and reaches the navel. This is dated to the beginning of the 23rd Buddhist century, which is consistent with the inscription at the base of Phra Phuttha Rassami in the year 2246 B.E. Therefore, the Buddha status at Wat Phothi Sombhorn, Mueang District, Udon Thani Province is a Buddha statue in Lan Xang art, Vientiane style, and is an important Buddha image with artistic value for the people of Udon Thani Province up until the present.

Keywords: Phra Phuttha Rassami, Wat Phothi Sombhorn, Mueang District, Udon Thani Province.

บทนำ

อุดรธานีเป็นจังหวัดในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนบนของไทยที่มีประวัติความเป็นมายาวนานและเป็นที่ทราบกันว่าพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงประจักษ์ศิลปาคมก่อตั้งจังหวัดอุดรธานีปี พ.ศ.2436 และครั้งต่อมาพระยาศรีสุริยราชวรานุวัตร ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลอุดรได้วางผังเมืองอุดรธานีและสร้างวัดขึ้นใหม่ชื่อ วัดโพธิสมภรณ์ สังกัดธรรมยุติกนิกายและมีเสนาสนะสำคัญประกอบด้วย อุโบสถ ศาลาการเปรียญ เจดีย์และปูชนียวัตถุ คือ พระพุทธรูปสำริดปางมารวิชัยพระประธานประดิษฐานในอุโบสถนามว่า พระพุทธรค์มี และพระพุทธรูปศิลาประดิษฐานผนังด้านนอกหลังอุโบสถ (กรมการศาสนา, 2534: 303) วัดโพธิสมภรณ์จึงถือเป็นวัดสำคัญในจังหวัดอุดรธานี โดยเฉพาะพระพุทธรค์มีเป็นพระพุทธรูปสำริดขนาดใหญ่มีประวัติกล่าวว่าพระนางเขียวค้อมเป็นผู้สร้าง ต่อมาในปี พ.ศ.2460 ได้อัญเชิญพระพุทธรค์มีจากเมืองหนองคายมาประดิษฐานเป็นพระประธานในอุโบสถ นอกจากนั้นที่มามีชื่อพระพุทธรค์มีเกิดเหตุการณ์เจ้าพระคุณธรรมเจดีย์เดินจงกรมใกล้อุโบสถ มองเห็นลำแสงพุ่งออกอุโบสถเป็นลำแสงออกจากพระประธานในอุโบสถ เจ้าพระคุณธรรมเจดีย์จึงถวายนาม “พุทธรค์มี” (ศูนย์ข้อมูลกลางทางวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม, 2554)

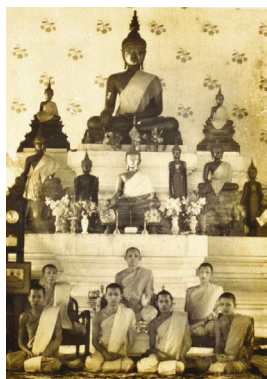
ด้วยประวัติความเป็นมาพระพุทธรค์มี วัดโพธิสมภรณ์ จึงเป็นประเด็นที่น่าสนใจศึกษาในรูปแบบศิลปกรรมพระพุทธรค์มี เนื่องจากพระพุทธรูปมีจารึกที่ฐานระบุปี จ.ศ. 1065 ตรงกับพ.ศ. 2246 มีพุทธลักษณะปางมารวิชัยศิลปะล้านช้าง เช่น พระพักตร์รูปไข่ พระเนลาฏกว้าง พระหนุมนเี่ยมแหลมเล็กน้อย พระรค์มีเป็นเปลวขนาดใหญ่ประดับ อัญมณีเพชรพลอยแก้วสีต่าง ๆ พระขนงโค้งเป็นเส้นยกขึ้นมาเป็นเส้นคู่ พระนาสิกปลายตัดตรง พระโอษฐ์เี่ยมเล็กน้อย พระอุระเห็นเม็ดพระถันทั้ง 2 ข้าง และเป็นพระพุทธรูปสำริดปางมารวิชัยขนาดใหญ่มีความงดงามเพียงองค์เดียวในจังหวัดอุดรธานี ปัจจุบันยังไม่มี การตรวจสอบรูปแบบศิลปกรรมและประวัติอย่างแท้จริง บทความนี้มุ่งศึกษาวิเคราะห์รูปแบบศิลปกรรมและกำหนดอายุพระพุทธรค์มีรวมถึงประวัติความเป็นมา เพื่อเป็นข้อมูลความรู้ใหม่อันจะเกิดประโยชน์ในการนำไปเผยแพร่ศิลปกรรมพื้นถิ่นให้เป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวาง

ประวัติวัดโพธิสมภรณ์ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี

วัดโพธิสมภรณ์ สร้างเมื่อปี พ.ศ. 2448 – 2449 โดยพระยาศรีสุริยราชวรานุวัตรร่วมกับประชาชนและสมเด็จพระสังฆราชเจ้า พระเจ้าวรวงศ์เธอกรมหลวงชินวรสิริวัฒน์ได้ประทานนามชื่อวัดว่า “วัดโพธิสมภรณ์” ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาปี พ.ศ. 2460 และปี พ.ศ. 2466 เจ้าพระยามุนตริได้สร้างอุโบสถ (กรมการศาสนา, 2535: 303) เป็นรูปแบบทรงโรง(รูปที่ 1) จึงอัญเชิญพระพุทธรูปสำริดขนาดใหญ่จากหนองคายมาประดิษฐานในอุโบสถ (เสรี ชุ่มยวง, 2543: 148) คือ พระพุทธศรีมุนีแห่ง ในปี พ.ศ. 2510 ได้บูรณปฏิสังขรณ์อุโบสถทั้งหลัง (จังหวัดอุดรธานี, 2565 : 87) จากข้อสังเกตภาพถ่ายเก่าปี พ.ศ. 2503 (รูปที่ 2) พระพุทธศรีมุนีไม่ปรากฏซุ้มเรือนแก้วที่คล้ายกับพระพุทธรูปศิลปะสุโขทัย จึงสันนิษฐานว่าซุ้มเรือนแก้วครอบองค์พระพุทธรศรีมุนีทำเพิ่มเติมช่วงบูรณปฏิสังขรณ์อุโบสถใหม่ (รูปที่ 3) ซึ่งสันนิษฐานว่าซุ้มเรือนแก้วพระพุทธรศรีมุนีทำขึ้นตามความนิยมเช่นเดียวกับอุโบสถวัดต่าง ๆ ที่นิยมสร้างพระพุทธรูปชินราชจำลองเป็นพระประธานในอุโบสถ ขณะที่วัดโพธิสมภรณ์กลับทำซุ้มเรือนแก้วครอบองค์พระพุทธรศรีมุนีเป็นพระพุทธรูปโบราณเพื่อความงดงามยิ่งขึ้นก็อาจเป็นไปได้

ภาพที่ 1: ภาพถ่ายเก่าบูรณปฏิสังขรณ์อุโบสถวัดโพธิสมภรณ์ ปี พ.ศ. 2510
ที่มา : จังหวัดอุดรธานี (2558)

ภาพที่ 2: ภาพถ่ายเก่าภายในอุโบสถประดิษฐานพระพุทธศรีมุนีไม่ปรากฏซุ้มเรือนแก้ว พ.ศ. 2510
ที่มา : จังหวัดอุดรธานี (2558)

ภาพที่ 3: อุโบสถใหม่วัดโพธิสมภรณ์ ภายในประดิษฐานพระพุทธรัศมี พระประธาน
ที่มา : พงษ์ศักดิ์ อัครวัฒนากุล

รูปแบบศิลปกรรมพระพุทธรัศมีพระประธานในอุโบสถวัดโพธิสมภรณ์

พระพุทธรัศมีพระพุทธรูปสำริดปางมารวิชัยขนาดใหญ่ขนาดหน้าตัก 1.55 เมตร สูง 2.30 เมตร ประทับนั่งเหนือฐานกลีบบัวปรากฏจารึก จ.ศ.1065 ตรงกับปี พ.ศ. 2246 (รัชช ปุณณทก, 2530 : 351) และลักษณะทางศิลปกรรม คือ พระพักตร์รูปไข่ พระนลาฏกว้าง พระหูแหลมเล็กน้อย พระเกศาเป็นเม็ดแหลม พระรัศมีเป็นเปลวขนาดใหญ่ประดับเพชรพลอยแก้วสีต่าง ๆ เม็ดเล็ก ๆ พระขนงโค้งเป็นสันยกขึ้นมาเป็นเส้นคู่ พระนาสิก เป็นสันคมปลายพระนาสิกตัดตรง พระโอษฐ์บางริมพระโอษฐ์บนเป็นร่องเล็กน้อยทรงแย้มพระโอษฐ์เล็กน้อย พระกรรณใหญ่ยาวเป็นเส้นวง พระวรกายสูง ปลายนิ้วพระหัตถ์ทั้ง 4 ยาวเสมอกัน ครองจีวรห่มเฉียง พระสังฆาฏิแผ่นแบนยาวจรดถึงพระนาภี (รูปที่ 4)

พระพุทธรัศมีประดิษฐานในอุโบสถ

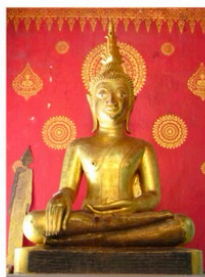
พระพุทธรัศมีปางพระยาจินนาภ
ที่มา : พระราชจินนาภ 17

ภาพที่ 4: พระพุทธรัศมี พระประธานภายในอุโบสถ วัดโพธิสมภรณ์ จังหวัดอุดรธานี
ที่มา : พงษ์ศักดิ์ อัครวัฒนากุล

เมื่อศึกษารูปแบบพระพุทธรูป มีลักษณะคล้ายกับกลุ่มพระพุทธรูปปางมารวิชัยศิลปะล้านช้าง พุทธศตวรรษที่ 22 – 23 ซึ่งปรากฏในอีสานของไทยและเวียงจันทน์ สปป.ลาว มีลักษณะสำคัญ คือ พระพักตร์รูปไข่ ปลายพระหูเหลี่ยม พระนลาฏกว้าง พระเกศาเล็กแหลม พระนาสิกยาว ค่อนข้างเล็ก พระเนตรเปิดเห็นพระจักขุ พระโอษฐ์บางแถมพระโอษฐ์หรือยิ้มแบบล้านช้าง พระกรณยาว พระรัศมีรูปเปลว พระสังฆาฏิแผ่นแบนยาวถึงพระนาภี ประทับบนฐานบัวปลายงอน พบตัวอย่างสำคัญเช่น กลุ่มพระพุทธรูปองค์คือ วัดศรีชุมภู องค์คือ อำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคาย พระพุทธรูปองค์คือ วัดไชยะพน และพระพุทธรูปสำริดจากหอพระแก้ว เวียงจันทน์ สปป.ลาว พระพุทธรูปดังกล่าว(รูปที่ 5) ล้วนมีประวัติเกี่ยวข้องกับกษัตริย์ล้านช้างเป็นผู้สร้าง (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2555: 186) อย่างไรก็ตามผู้วิจัยได้ตั้งข้อสังเกตรูปแบบพระพุทธรูป วัดโพธิสมภรณ์ ที่พบว่ามีลักษณะแตกต่างกับกลุ่มพระพุทธรูปศิลปะล้านช้างพุทธศตวรรษที่ 22 – 23 บางประการ กล่าวคือ พระรัศมีเป็นเปลวขนาดใหญ่ประดับเพชร พลอย แก้วสีต่าง ๆ ไม่มีกรอบพระพักตร์หรือไฉพระศก ฐานกลีบบัวซ้อนกันที่ไม่ใช่ฐานบัวปลายงอน รวมถึงขนาดพระพุทธรูปเป็นพระพุทธรูปสำริดขนาดใหญ่หากเทียบกับพระพุทธรูปศิลปะล้านช้างระหว่างพุทธศตวรรษที่ 22 – 23 ที่ปรากฏในอีสานของไทยและสปป.ลาว ปรากฏไม่กี่องค์ที่นอกเหนือพระพุทธรูปสำคัญในสมัยล้านช้างที่กล่าวมาข้างต้น จากประเด็นดังกล่าว รูปแบบพระพุทธรูป วัดโพธิสมภรณ์ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี แสดงให้เห็นลักษณะศิลปะล้านช้างบางประการ ดังนั้นจึงเป็นประเด็นศึกษาเปรียบเทียบพระพุทธรูปศิลปะล้านช้างที่มีอายุใกล้เคียงกันเพื่อให้เกิดความชัดเจนยิ่งขึ้น

พระพุทธรูปองค์คือ
วัดศรีชุมภูองค์คือ จังหวัดหนองคาย

พระพุทธรูปองค์คือ
วัดไชยะพน เวียงจันทน์ สปป.ลาว

พระพุทธรูปสำริด จิตตวิมลหอพระแก้ว เวียงจันทน์ สปป.ลาว

ภาพที่ 5: ตัวอย่างพระพุทธรูปสำริดศิลปะล้านช้าง
ที่มา : พงษ์ศักดิ์ อัครวัฒนากุล

ประเด็นศึกษาพระพุทธรูปศิลปะล้านช้าง

จากการศึกษาพระพุทธรูปศิลปะล้านช้างตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 20 - 23 ที่พบหลักฐานชัดเจนที่สุด คือ พระพุทธรูปที่สร้างในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชปลายพุทธศตวรรษที่ 21 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 22 ส่วนใหญ่นิยมสร้างพระพุทธรูปสำริดปางมารวิชัยแสดงให้เห็นอิทธิพลศิลปะล้านนา คือ พระพักตร์เล็ก พระนลาฏแคบ พระขนงโก่งมาก พระเนตรเล็กและปลายชี้ขึ้น พระหูเป็นปมเกือบเป็นวงกลม นิ้วพระหัตถ์เล็กเรียวและยาวเสมอกัน ซึ่งภายหลังปรากฏรูปแบบเฉพาะที่เกิดการผสมผสานระหว่างพระพุทธรูปศิลปะล้านช้าง และศิลปะล้านนากลายเป็นลักษณะเฉพาะในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช ตัวอย่าง พระพุทธรูปองค์นี้

มีประวัติกล่าวว่า พระเจ้าไชยเชษฐาธิราช โปรดฯ ให้สร้างพระพุทธรูปสำริดปางมารวิชัยขนาดใหญ่เรียกพระองค์นี้ว่าได้แนวคิดจากพระเจ้าล้านตื้อศิลปะล้านนา (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2555) นอกจากนั้นยังพบพระพุทธรูปสำริดปางมารวิชัยหลายองค์มีประวัติกล่าวว่าสร้างในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช เช่น พระพุทธรูปหลวงพ่พระใส พระสุก พระเสริม เป็นต้น สังเกตได้ว่าพระพุทธรูปดังกล่าวมีลักษณะคล้ายกัน ได้แก่ พระพักตร์รูปไข่ พระเกศาเป็นเม็ดเล็ก พระรัศมีเป็นเปลวใหญ่ ชายพระสังฆาฏีเป็นแผ่นยาวจรดพระนาภี นิ้วพระหัตถ์ทั้ง 4 ยาวเสมอกัน และมีฐานรองรับพระพุทธรูปเป็นฐานบัวปลายงอน

อย่างไรก็ดีผู้วิจัยได้ตั้งข้อสังเกตว่า พระพุทธรูปปางมารวิชัยที่สร้างในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชปรากฏพระรัศมีประดับอัญมณีเพชรพลอย และพระรัศมีจะแยกจากพระเศียร ส่วนฐานบัวคว่ำ – บัวหงายแยกจากองค์พระพุทธรูปเรียกว่าฐานบัวปลายงอนเป็นที่นิยมในศิลปะล้านช้าง (รูปที่ 6) ประเด็นดังกล่าวได้ตรวจสอบพระพุทธรูปศิลปะล้านช้างที่มีอายุก่อนพุทธศตวรรษที่ 21 ไม่ปรากฏการประดับอัญมณีส่วนพระรัศมีและฐานรองรับพระพุทธรูปจะเชื่อมกับองค์พระพุทธรูป อาจสันนิษฐานว่าพระพุทธรูปศิลปะล้านช้างที่ปรากฏงานประดับอัญมณีส่วนพระรัศมีอาจได้แรงบันดาลใจจากพระพุทธรูปศิลปะเชียงแสน ซึ่งพบหลักฐานสำคัญ คือ พระรัศมีพระเจ้าล้านตื้อ จัดแสดงพิพิธภัณฑสถาน โดยรูปแบบพระรัศมีพระเจ้าล้านตื้อเป็นเปลวขนาดใหญ่ปรากฏร่องกลมๆ มีลายล้อมรอบขนาดใหญ่จนถึงขนาดเล็กไล่เรียงไปตามเปลวพระรัศมีคาดว่าร่องกลมๆ ดังกล่าว สันนิษฐานว่าเป็นร่องรอยประดับอัญมณีเพชรพลอยมาก่อน (รูปที่ 7)

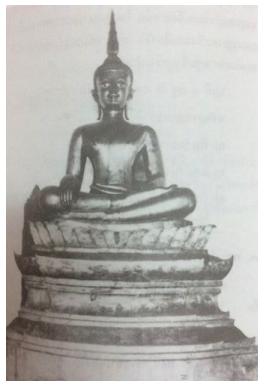

ภาพที่ 6: พระพุทธรูปหลวงพ่พระใส วัดโพธิ์ชัย จังหวัดหนองคาย ศิลปะล้านช้างพุทธศตวรรษที่ 21
ที่มา : พงษ์ศักดิ์ อัครวัฒนากุล

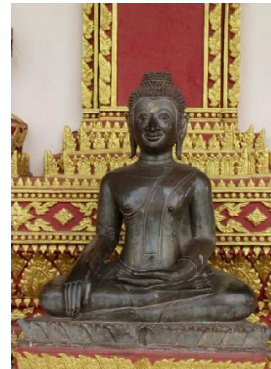
ภาพที่ 7: พระวัดมีพระเจ้าล้านตื้อ จัดแสดงที่พิพิธภัณฑสถาน ปรากฏร่องรอยประดับอัญมณี
ที่มา : เพจล้านนาประเทศ เข้าถึงเมื่อวันที่ 9 สิงหาคม 2568

เมื่อพิจารณาพระพุทธรูปศิลปะล้านช้างปรากฏงานประดับอัญมณีส่วนพระวัดมีเป็นเม็ดพลอยกลม ๆ อาจเริ่มความนิยมในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราช ซึ่งเอกสารทางประวัติศาสตร์กล่าวว่าพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชปกครองล้านนาเป็นเวลา 2 ปี และเมืองเชียงแสนก็เป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านนา (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2556: 17) อาจเป็นไปได้ว่าการทำพระวัดมีประดับอัญมณีพระพุทธรูปศิลปะล้านช้างได้แรงบันดาลใจศิลปะเชียงแสน สำหรับฐานรองรับพระพุทธรูปศิลปะล้านช้างจะนิยมทำฐานสูงเป็นฐานบัวคว่ำ – บัวยางและปลายกลีบบัวด้านข้างตัวขึ้นเรียกฐานบัวปลายงอนในการทำฐานบัวปลายงอนศิลปะล้านช้างพัฒนามาจากศิลปะล้านนาที่พบพระพุทธรูปปางมารวิชัยประทับนั่งฐานกลีบบัวปลายยกขึ้นหรือปลายงอนได้รับความนิยมในช่วงพุทธศตวรรษที่ 21 ซึ่งพระพุทธรูปกลุ่มนี้ได้อิทธิพลมาจากศิลปะล้านนา (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2564: 100) ปรากฏตัวอย่างพระพุทธรูปหลวงพ่พระใส วัดโพธิ์ชัย จังหวัดหนองคาย ดังนั้น รูปแบบพระพุทธรูปสร้างในสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชได้สืบทอดในสมัยต่อมาได้ปรากฏพระพุทธรูปศิลปะล้านช้างอย่างแท้จริง (รูปที่ 8)

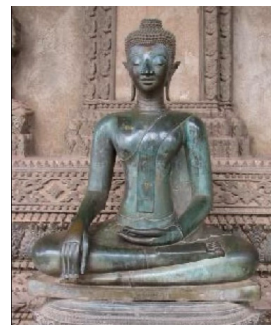

ภาพที่ 8: ภาพถ่ายเก่าแสดงฐานพระพุทธรูปหลวงพ่พระใส วัดโพธิ์ชัย จังหวัดหนองคาย
ที่มา : สารานุกรมวัฒนธรรมไทย

ในงานวิจัยของศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์ ได้กำหนดพระพุทธรูปศิลปะล้านช้างช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 22 ถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 23 เป็นกลุ่มศิลปะล้านช้างอย่างแท้จริง ซึ่งค้นพบพระพุทธรูปในสมัยพระยาสุริยวงศาธรรมิกราชถึงพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชที่ 2 (ศักดิ์ชัย สายสิงห์: 192) ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หอพระแก้ว นครเวียงจันทน์ สปป.ลาว (รูปที่ 9) ลักษณะทางศิลปกรรมคล้ายกับพระพุทธรูปศิลปะล้านช้างพุทธศตวรรษที่ 21 บางประการ กล่าวคือ พระพักตร์ป้อม พระนลาฏกว้าง มีขอบไรพระศก พระหนุเสียมเล็กน้อย พระรัศมีเป็นเปลวขนาดใหญ่ พระนาสิกใหญ่ พระโอษฐ์แสดงเส้นขอบและปลายพระโอษฐ์ทั้ง 2 ข้างตัวตั้งขึ้นเรียกว่าอัมแบบล้านช้าง พระกรรณขนาดใหญ่ ยาวมากและเป็นเส้นวงหลายชั้น พระวรกายอวบอ้วนเล็กน้อย พระอุระแบนให้เม็ดพระถันทั้งสองข้าง พระสังฆาฏีเป็นแผ่นใหญ่ยาวจรดพระนาภีปลายตัดตรง และลักษณะโดดเด่นพระพุทธรูปสมัยพระยาสุริยวงศาธรรมิกราช เช่น นิ้วพระหัตถ์ใหญ่และปลายนิ้วพระหัตถ์ทั้ง 4 ยาวเสมอกัน พระนาสิกมีสันคมและใหญ่ วรกายยาวสูง บั้นพระองค์บางเป็นต้น สังเกตว่าพระพุทธรูปส่วนใหญ่ไม่มีพระรัศมีเนื่องจากพระรัศมีแยกส่วนจากพระเศียรและฐานบัวแยกจากพระพุทธรูป ตัวอย่างสำคัญ พระพุทธรูปปางมารวิชัย และพระพุทธรูปปางเปิดโลกที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หอพระแก้ว นครเวียงจันทน์ สปป.ลาว (รูปที่ 10)

ภาพที่ 9: พระพุทธรูปสำริดปางมารวิชัยพุทธศตวรรษที่ 22 พพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หอพระแก้ว เวียงจันทน์ สปป.ลาว
ที่มา : พงษ์ศักดิ์ อัครวัฒนากุล

ภาพที่ 10: พระพุทธรูปสำริดปางมารวิชัยพุทธศตวรรษที่ 23 พพิธภัณฑสถานแห่งชาติ หอพระแก้ว เวียงจันทน์ สปป.ลาวที่มา : พงษ์ศักดิ์ อัครวัฒนากุล

สำหรับพระพุทธรูปศิลปะล้านช้างพุทธศตวรรษที่ 23 ที่พบตัวอย่างพระพุทธรูปปางมารวิชัย พระพุทธรูปองค์นี้ วัดไชยะพน นครเวียงจันทน์ สปป.ลาว ปรากฏข้อความจารึกว่าสร้างในสมัย พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชที่ 2 (สุรศักดิ์ ศรีสาอาง, 2545: 217) (รูปที่ 11) ซึ่งเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัยขนาดใหญ่แสดงลักษณะสำคัญ คือ พระรัศมีเป็นเปลวใหญ่ตรงพระรัศมีปรากฏร่องรอยประดับ อัญมณีปัจจุบันสูญหายแล้ว พระเกศาเป็นเม็ดเล็กคล้ายหนามขนุนมีไรพระศก พระขนงโก่งเป็น สันยกขึ้นมาเป็นเส้นคู่ พระอุระแบนเห็นเม็ดพระถันมีฐานวงกลมทั้ง 2 ข้าง พระสังฆาฏิเป็นแผ่น ใหญ่ทำเป็นเส้นลวดลายและปลายพระสังฆาฏิแยก นิ้วพระหัตถ์ใหญ่ปลายนิ้วพระหัตถ์ทั้ง 4 ยาว เสมอกัน นอกจากนั้นยังพบพระพุทธรูปปางมารวิชัยเป็นหลักฐานสำคัญ คือ พระพุทธรูปหลวงพ่อ ทองแสน วัดท่าครกเรือ อำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคาย (รูปที่ 12) แสดงลักษณะสำคัญ พระรัศมี เป็นเปลวประดับอัญมณี พระพักตร์มน พระหนุแหลม สังฆาฏิแผ่นยาวใหญ่จรดพระนาภี บนแผ่น สังฆาฏิทำเป็นเส้นขอบและเห็นพระถันทั้ง 2 ข้าง นิ้วพระหัตถ์ใหญ่ปลายนิ้วพระหัตถ์ทั้ง 4 ยาวเสมอกันมีฐานรองรับเป็นบัวปลายอนที่แยกจากองค์พระพุทธรูปปรากฏจารึกสร้างปี พ.ศ. 2286 พระพุทธรูป องค์นี้มีอายุปลายพุทธศตวรรษที่ 23 ที่ยังคงสืบทอดรูปแบบพระพุทธรูปศิลปะล้านช้างพุทธศตวรรษที่ 22

สงวน รอดบุญ (2545) กล่าวว่าการสร้างพระพุทธรูปศิลปะล้านช้างพุทธศตวรรษที่ 23 ส่วนมาก เป็นสกุลช่างเวียงจันทน์ และมีลักษณะทางศิลปกรรมคล้ายกัน ที่สำคัญสมัยพระยาสุริยวงศาธรรมิกราชถึงพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชที่ 2 ไม่นิยมสร้างพระพุทธรูปขนาดใหญ่และมีลักษณะท้องถิ่นไปแล้ว

ภาพที่ 11: พระพุทธรูปปางมารวิชัยพุทธศตวรรษที่ 23 วัดไชยะพน เวียงจันทน์ สปป.ลาว
ที่มา : พงษ์ศักดิ์ อัครวัฒนากุล

ภาพที่ 12: พระพุทธรูปปางมารวิชัย วัดท่าครก อำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคาย
ที่มา : พงษ์ศักดิ์ อัครวัฒนากุล

วิเคราะห์รูปแบบศิลปกรรมและกำหนดอายุพระพุทธรูปพุทธศรี วัดโพธิสมภรณ์ จังหวัดอุดรธานี

จากเอกสารกล่าวถึงความเป็นมา พระพุทธศรีเป็นพระพุทธรูปสำริดปางมารวิชัยขนาดใหญ่ เดิมประดิษฐานที่หนองคายและปรากฏจารึกที่ฐานระบุปี พ.ศ. 2246 ภายหลังได้อัญเชิญมาไว้ อุโบสถวัดโพธิสมภรณ์ในปี พ.ศ. 2460 นอกจากนั้นประวัติยังกล่าวว่า พระนางเขียวค้อมเป็นผู้สร้าง พระพุทธศรี แต่ในประเด็นนี้ เมื่อตรวจสอบเอกสารทางประวัติศาสตร์ไม่ปรากฏชื่อพระนางเขียวค้อม ในสมัยล้านช้างแต่อย่างใด แม้มีการกล่าวว่าพระนางเขียวค้อมเป็นพระธิดาของพระเจ้าสิริบุญสาร แต่เอกสารชั้นต้นก็ไม่ได้กล่าวไว้ชัดเจน (บุญช่วย ศรีสวัสดิ์, 2503 : 253) อย่างไรก็ตามชื่อพระนางเขียวค้อม กลับปรากฏในตำนานและเชื่อมโยงกับวัดนางเขียวค้อม (สารานุกรมอีสาน, 2542 : 593) ซึ่งกล่าวว่า พระนางเขียวค้อมเป็นพระสนมพระยาสุริยวงศาธรรมิกราช ครั้นต่อมาพระนางเขียวค้อมได้บวชที่ วัดใต้ฝั่งขวาแม่น้ำโขงจนกระทั่งเสียชีวิตแล้วสร้างเจดีย์เป็นชื่อของพระนางเอง (สารานุกรมอีสาน, 596) ปัจจุบัน คือ วัดนางเขียวค้อม อำเภอศรีเชียงใหม่ จังหวัดหนองคาย เมื่อพิจารณาประวัติพระนางเขียวค้อมและจารึกบอกปีสร้างพระพุทธศรีที่พบว่าจารึกที่ฐานไม่สอดคล้องกับประวัตินางเขียวค้อม สร้างพระพุทธศรี หากกล่าวว่าพระนางเขียวค้อมเป็นพระสนมในสมัยพระยาสุริยวงศาธรรมิกราช ซึ่งพระองค์ครองราชย์ระหว่างพ.ศ. 2181 - พ.ศ. 2238 แต่จารึกที่ฐานพระพุทธศรีระบุปี พ.ศ. 2246 ตรงกับรัชกาลของพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชที่ 2 ครองราชย์ราวพุทธศตวรรษที่ 23 โดยผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่าการปกครองทั้ง 2 พระองค์มีระยะเวลาห่างกันเพียง 3 ปี ดังนั้น จารึกปีสร้างที่ฐานพระพุทธศรีมีความเป็นไปได้มากกว่าประวัติกล่าวว่าพระนางเขียวค้อมสร้างพระพุทธศรี ซึ่งเป็นแนวทางวิเคราะห์รูปแบบศิลปกรรมและกำหนดอายุให้ชัดเจนขึ้น

เมื่อพิจารณารูปแบบพระพุทธรูปศรี วัดโพธิสมภรณ์ พบว่ามีลักษณะแตกต่างกับพระพุทธรูป

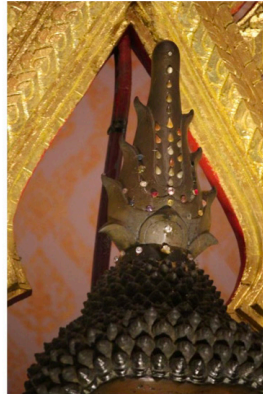
ศิลปะล้านช้างพุทธศตวรรษที่ 22 บางประการ กล่าวคือ ส่วนพระนลาฏของพระพุทธรูปไม่มีขอบไร พระศก พระหูเสียมเล็กน้อย พระโอษฐ์ทรงแย้มสรวลเล็กน้อย พระอุระแบนเห็นเม็ดพระถันเล็กทั้ง 2 ข้าง ซึ่งลักษณะโดยทั่วไปพระพุทธรูปศิลปะล้านช้างพุทธศตวรรษที่ 22 นิยมทำขอบไรพระศก พระหูเสียมแหลม พระอุระแบนทำเม็ดพระถันซ้อนกันเป็นแผนกลมทั้ง 2 ข้าง ตัวอย่าง พระพุทธรูปปางมารวิชัยที่จัดแสดงในพิพิธภัณฑ์หอพระแก้ว สปป.ลาว นอกจากนั้นพบว่าพระรัศมีของพระพุทธรูป วัดโพธิสมภรณ์ เป็นเปลวขนาดใหญ่ปลายเปลววัดขึ้นและพระรัศมีประดับอัญมณีเป็นเม็ดกลมเล็ก ๆ และเม็ดคล้ายงาคาดว่าเป็นเม็ดพลอยสีต่าง ๆ ประเด็นดังกล่าวยังไม่มีการศึกษาถึงข้อเท็จจริงและพบว่าการสร้างพระพุทธรูปศิลปะล้านช้างระยะหลังนิยมทำพระรัศมีประดับอัญมณี (รูปที่ 13)

สำหรับการดำเนินการทำพระรัศมีประดับอัญมณีพระพุทธรูปศิลปะล้านช้างปรากฏตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 21 สันนิษฐานว่าเป็นอิทธิพลสืบทอดมาจากศิลปะเชียงแสนและปรากฏพระพุทธรูปศิลปะล้านช้างระยะหลังจำนวนหลายองค์ประดับอัญมณีพระรัศมีส่วนใหญ่ พบพระพุทธรูปที่เวียงจันทน์ และภาคอีสานตอนบนของไทย ตัวอย่าง พระพุทธรูปหลวงพ่ทองแสน วัดท่าครก อำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคาย การประดับอัญมณี

พระรัศมีพระพุทธรูปหลวงพ่ทองแสนจะประดับพลอยตามรูปเปลวพระรัศมีเป็นเม็ดพลอยสีต่าง ๆ ดังนั้น การประดับอัญมณีพระรัศมีของพระพุทธรูป วัดโพธิสมภรณ์ คล้ายกับพระรัศมีพระพุทธรูปหลวงพ่ทองแสน วัดท่าครกเรือ จังหวัดหนองคายและอีกหลายองค์ที่เวียงจันทน์ สปป.ลาว อาจสันนิษฐานเป็นผู้มีเชื้อสายเวียงจันทน์รุ่นราวคราวเดียวกัน (สงวน รอดบุญ : 171) (รูปที่ 14)

อย่างไรก็ดีผู้วิจัยตั้งข้อสังเกตว่าการสร้างพระพุทธรูปศิลปะล้านช้างขนาดใหญ่พุทธศตวรรษที่ 22 – 23 ปรากฏน้อยมาก โดยเฉพาะพระพุทธรูปที่สร้างสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชที่ 2 ปรากฏตัวอย่างพระพุทธรูปปางมารวิชัยที่มีขนาดใกล้เคียงกับพระพุทธรูป วัดโพธิสมภรณ์ คือ พระพุทธรูปปางมารวิชัย วัดไชยะพน นครเวียงจันทน์ สปป.ลาว แสดงลักษณะพระนลาฏมีขอบไรพระศก พระรัศมีเป็นเปลวขนาดใหญ่มีร่องรอยประดับอัญมณี ขอบพระโอษฐ์หนาเย็บแบบล้านช้าง พระถันทั้ง 2 ข้างเป็นเม็ดซ้อนกัน 2 ชั้น พระสังฆาฏิแผ่นใหญ่ปลายแยกยาวจรดพระนาภี นิ้วพระหัตถ์ทั้ง 4 ยาวเสมอกัน นั่งขัดสมาธิราบเหนือฐานหน้ากระดานเกลี้ยงปรากฏจารึกข้อความกล่าวถึง พระเจ้าไชยเชษฐาธิราชที่ 2 สร้างปีพ.ศ. 2257 (รูปที่ 14)

ซึ่งลักษณะแตกต่างกับพระพุทธรูปที่ทำเม็ดพระถันเล็กเป็นปุ่มทั้ง 2 ข้าง พระสังฆาฏิแผ่นแบนยาวจรดพระนาภี ประทับนั่งขัดสมาธิราบเหนือฐานกลีบบัวซ้อนกันและจารึกระบุเฉพาะปีสร้าง ไม่มีข้อความใดเลย (รูปที่ 15)

ภาพที่ 13: พระรัศมีประดับอัญมณีพระพุทธรัศมี วัดโพธิสมภรณ์ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี
ที่มา : พงษ์ศักดิ์ อัครวัฒนากุล

พระรัศมีประดับอัญมณีพระพุทธรูป วัดท่าครกเรือ
จังหวัดหนองคาย

พระรัศมีประดับอัญมณีพระพุทธรูป วัดอินแปลง
เวียงจันทน์ สปป.ลาว

ภาพที่ 14: พระรัศมีประดับอัญมณีพระพุทธรูปศิลปะล้านช้าง
ที่มา : พงษ์ศักดิ์ อัครวัฒนากุล

ภาพที่ 15: พระพุทธรูปปางมารวิชัย วัดไชยะพูน เวียงจันทน์ สปป.ลาว
ที่มา : พงษ์ศักดิ์ อัครวัฒนากุล

ภาพที่ 16: พระพุทธรัศมี วัดโพธิสมภรณ์ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี
ที่มา : พงษ์ศักดิ์ อัครวัฒนากุล

ในการกำหนดอายุพระพุทธรัศมี วัดโพธิสมภรณ์ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี ที่ปรากฏจารึก
ระบุปีสร้างจึงเป็นหลักฐานที่มีความเป็นไปได้มากกว่าประวัติกล่าวถึงพระนางเขียวค้อมสร้าง
พระพุทธรัศมี โดยรูปแบบพระพุทธรัศมีแสดงให้เห็นลักษณะบางประการที่สืบทอดรูปแบบศิลปะล้านช้าง
เช่น พระรัศมี เป็นเปลวขนาดใหญ่ นิ้วพระหัตถ์ทั้ง 4 ยาวเสมอกันที่พบกลุ่มพระพุทธรูปศิลปะล้าน
ช้างพุทธศตวรรษที่ 22 และลักษณะบางส่วนแสดงให้เห็นลักษณะเฉพาะ คือ พระรัศมีประดับอัญมณี
พระพักตร์ป้อม พระหนุเหลี่ยมเล็กน้อย พระโอษฐ์บางและทรงแย้มพระสรวลเล็กน้อย ประทับนั่งเหนือ
ฐานกลีบบัวซ้อนกันที่ไม่ใช่ฐานบัวปลายอน ซึ่งสันนิษฐานว่าการสร้าง พระพุทธรัศมีเป็นฝีมือช่าง
เวียงจันทน์ สังเกตได้จากพระรัศมีประดับอัญมณีเป็นเปลวขนาดใหญ่ พระสังฆาฏิเน้นลวดลาย
พระหัตถ์ใหญ่ ดังนั้น พระพุทธรัศมี วัดโพธิสมภรณ์ มีอายุช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 23 สอดคล้องกับ
จารึกที่ฐานระบุปีพ.ศ. 2246 อยู่ระหว่างรัชกาลพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชที่ 2 ปกครองเวียงจันทน์

บทสรุป

“พระพุทธรัศมี” พระพุทธรูปสำริดปางมารวิชัยเป็นพระประธานประดิษฐานภายในอุโบสถ
วัดโพธิสมภรณ์ อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี ซึ่งประวัติกล่าวว่าได้อัญเชิญมาจากหนองคาย เป็น
พระพุทธรูปที่สร้างในสมัยล้านช้างที่กล่าวสืบทอดกันว่านางเขียวค้อมเป็นผู้สร้าง จากการวิเคราะห์
ประเด็นดังกล่าวพบว่าชื่อนางเขียวค้อมกลับไม่ปรากฏในเอกสารชั้นต้นแต่อย่างใดเลย แต่ชื่อนาง
เขียวค้อมกลับปรากฏในตำนานที่อ้างอิงกับประวัติศาสตร์ล้านช้างซึ่งเป็นประเด็นคลุมเครือ
หาข้อสรุปไม่ชัดเจน เนื่องจากจารึกที่ฐานพระพุทธรัศมีระบุปี จ.ศ. 1065 ตรงกับปี พ.ศ. 2246 เป็น
ช่วงรัชกาลพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชที่ 2 ปกครองเวียงจันทน์ ดังนั้นรูปแบบศิลปกรรมพระพุทธรัศมี
แสดงลักษณะศิลปะล้านช้างสกุลช่างเวียงจันทน์ คือ พระรัศมีประดับอัญมณี ส่วนพระนลาฏของ
พระพุทธรัศมีไม่มีขอบโพระศก พระหนุเหลี่ยมเล็กน้อย พระโอษฐ์ทรงแย้มสรวลเล็กน้อย พระอุระแบน

เห็นเม็ดพระถันเล็กทั้ง 2 ข้าง ปลายนิ้วพระหัตถ์ทั้ง 4 เสมอกัน เมื่อประมวลผลวิเคราะห์รูปแบบศิลปกรรมพระพุทธรณ์มีอาจเป็นไปได้ว่าพระพุทธรูปสร้างขึ้นกลางพุทธศตวรรษที่ 23 สอดคล้องกับจารึกที่ฐานพระพุทธรณ์มีตรงกับปี พ.ศ. 2246 ราวรัชกาลพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชที่ 2 ปกครองเวียงจันทน์

อาจกล่าวได้ว่าพระพุทธรณ์มีศิลปะล้านช้างเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัยขนาดใหญ่ที่พบเพียงองค์เดียว ซึ่งสมัยพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชที่ 2 ไม่นิยมสร้างพระพุทธรูปขนาดใหญ่ สอดคล้องกับเหตุการณ์ประวัติศาสตร์อาณาจักรแบ่งเป็น 3 ฝ่าย อยู่ในช่วงศึกสงครามเวียงจันทน์ทำให้พระพุทธรูปจำนวนมากถูกทิ้งร้างและบางส่วนได้อันเชิญไว้ฝั่งไทย และสันนิษฐานว่าพระพุทธรณ์มีสร้างขึ้นเมื่อครั้งพื้นที่หนองคายอยู่เขตปกครองเวียงจันทน์ ด้วยพุทธลักษณะพระพุทธรณ์มีพระพุทธรูปปางมารวิชัยสำริดมีความงดงามจึงเป็นผลเหตุที่ได้เชิญมาประดิษฐานที่อุโบสถวัดโพธิสมภรณ์ แสดงถึงคุณค่าศิลปกรรมศิลปะล้านช้างที่ควรค่าแก่การอนุรักษ์สืบไป

บทนำ

กรมการศาสนา. (2535). ประวัติวัดทั่วราชอาณาจักร เล่ม 10. กรมการศาสนา.

จังหวัดอุดรธานี. (2565). สมุดภาพจังหวัดอุดรธานี. บริษัทพิมพ์ จำกัด.

ธวัช ปุณโณทก. (2530). ศิลปจารึกอีสานสมัยไทย-ลาว : ศึกษาทางด้านอักษรวิทยาและ

ประวัติศาสตร์อีสาน (พิมพ์ครั้งที่ 3). คุณพินอักษรกิจ.

บุญช่วย ศรีสวัสดิ์. (2547). ราชอาณาจักรลาว. โรงพิมพ์ธรรมสาร.

ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (2555). เจดีย์ พระพุทธรูป ฐานแท่น ลีปะลาวและอีสาน. อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง.

สงวน รอดบุญ. (2545). พุทธศิลปะลาว. บริษัทโรงพิมพ์เดียนตุลา จำกัด.

สุรศักดิ์ ศรีสำอาง. (2545). ลำดับกษัตริย์ลาว. บริษัทโจเซฟ ปรีนติ้ง จำกัด.

เสรี อุ่นยวง. (2543). อุดรธานี. บริษัท เอส พี เอฟพริ้นติ้ง กรุป จำกัด.

ศูนย์ข้อมูลกลางทางวัฒนธรรม กระทรวงวัฒนธรรม. (2554). พระพุทธรณ์มี. <http://m-culture.in.th/album/68747/พระพุทธรณ์มี>